

การพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนสามัญศึกษา Development of student life skills phrapariyattidhamma schools

พระมหาสุวรณ สุวณโณ (จุลพงษ์)¹

บทคัดย่อ

การพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนสามัญศึกษาต้องพัฒนาและเสริมสร้างทักษะชีวิตให้ผู้เรียนเกิดการตระหนักรู้ ใช้กระบวนการคิดและการตัดสินใจที่เหมาะสมแก้ปัญหาและปรับตัวให้มีพฤติกรรมที่ถูกต้อง สามารถจัดการกับความต้องการ ปัญหาและสถานการณ์ต่างๆ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสมกับสังคม ซึ่งนักเรียนที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญนั้นส่วนมากเป็นนักเรียนที่บวชเพื่อเรียน การพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตในสังคมที่สลับซับซ้อนในยุคปัจจุบัน และนอกจากนั้นยังเป็นทักษะที่จะช่วยให้นักเรียนสามารถปรับตนเองให้สามารถเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังช่วยในการเสริมสร้างการดำเนินชีวิตให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ด้วยการบูรณาการหลักธรรมที่นำมาใช้พัฒนาทักษะการดำเนินชีวิต ประกอบด้วย ไตรสิกขา อริยสัจ ๔ สัมปยุตธรรม ๗ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความสามารถในการใช้ทักษะของนักเรียนมาส่งเสริม สนับสนุนนักเรียนที่ได้รับการพัฒนาเป็นผู้ที่มีทักษะชีวิตที่ดี มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขต่อไป

คำสำคัญ: การพัฒนา, ทักษะชีวิต, นักเรียน, โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนสามัญศึกษา

Abstract

A development of students' life skills at General Education Plan of Phrapariyattidhamma Schools must develop and reinforce students' life skills for their awareness of employing cognition and suitable decision solving to adjust themselves into the right behavior. Students can manage their needs, problems and situations to spend their proper life with society. Most of students, who study at Phrapariyattidhamma Schools, are ordination to study, therefore, the development of students' life skills is necessary for living in a complicated society nowadays. Moreover, the development of students' life skills will enhance students to adjust themselves by living effectively in environment and strengthening completely. In addition, the Integration of Dhamma Principles lead to enhance life skills including the

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ E-mail.worakrit6994@gmail.com

threefold trainings test, the four noble truths and the seven sappurisadhamma which can support and apply to develop effectively for students' ability, hence, students will have desirable characteristic and students can live happily in society.

Keywords: development, life skills, student, General Education Plan of

Phrapariyattidhamma Schools

บทนำ

ปัจจุบันการศึกษามีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากต่อสังคมไทย เพราะสถาบันการศึกษาเป็นสถาบันที่มีหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่กุลบุตร อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดศิลปวิทยาการต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนนำไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ การศึกษามีบทบาทสำคัญที่จะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ในทุกประเทศต่างก็ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาและจัดการศึกษาและถือว่าการจัดการศึกษาเป็นนโยบายในลำดับต้นๆ ของแต่ละประเทศ โดยที่ในประเทศไทยนั้นพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช ๒๕๔๒ มาตรา ๖ กำหนดว่า “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข”(กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔), หน้า ๕) และมาตรา ๒๒ กำหนดแนวทางในการจัดการศึกษาว่า “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด”(สุวิทย์ ฝ่ายสงค์, 2561 หน้า 81) การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาเป็นการจัดการศึกษาตามสภาพจริงโดยมีพระภิกษุเป็นผู้มีอำนาจบริหารจัดการตามหลักสูตรแกนกลาง เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่บูรณาการกับศาสตร์พระพุทธศาสนาจัดการเรียนการสอนวิชาทางโลกและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ผู้เรียนคือพระภิกษุสามเณรเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ในแต่ละปีจำนวนผู้เรียนจะลดน้อยลงทุกปีอันเนื่องมาจากผู้เข้ามาบวชเรียนในพระพุทธศาสนาน้อยลง และปัญหาการลาสิกขาออกไปเรียนต่อสายสามัญตามโรงเรียนทั่วไป ดังนั้น โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาต้องหาแนวทางการบริหารจัดการที่เหมาะสม เพื่อสร้างฐานที่มั่นคงในการบริหารจัดการและการจัดการเรียนการสอน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มีนโยบายในการจัดการศึกษาโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียน โดยบวชฟรีเรียนฟรีเพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนที่มีฐานะทางบ้านยากจนและด้อยโอกาสทางการศึกษา ได้มีโอกาสเข้ามาบวชเรียน ทำให้ในโรงเรียนมีนักเรียนที่มีความแตกต่าง และมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ ให้ได้สำเร็จการศึกษาจากสถานศึกษาที่มีความหลากหลายทั้งสายอาชีพ สายสามัญ บางกลุ่มสำเร็จการศึกษามาจากโรงเรียนที่มีเทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อการเรียนการสอนที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการจัดการเรียนการสอน ทำให้พื้นฐานของนักเรียนแต่ละรูปนั้นมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง และมีพื้นฐานทางด้านการศึกษาที่ไม่เท่ากันบางรูปมีทักษะในการอ่านและการเขียนอยู่ในระดับที่อ่อนมาก และจากสาเหตุดังกล่าวทำให้เป็นอุปสรรคต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของทางโรงเรียนพระปริยัติธรรม การพัฒนาทักษะเป็นการฝึกให้เด็กได้รู้จักและพัฒนาทักษะชีวิต โดยเฉพาะในสถานการณ์

จริง เท่ากับเป็นการฝึกให้นักเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ ได้ใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพทักษะชีวิตไม่ได้มีความหมายเพียงเพื่อการทำงานได้หรือช่วยเหลือตัวเองได้เท่านั้น แต่นักเรียนที่มีทักษะชีวิตที่ดีจะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี มีอารมณ์ที่เบิกบาน สามารถปรับตัวได้ และช่วยเหลือผู้อื่นได้ด้วยนอกจากทักษะในด้านการลงมือทำแล้ว นักเรียนยังจะต้องฝึกฝนและเรียนรู้ทักษะชีวิตอีกหลายด้าน องค์ประกอบสำคัญของทักษะชีวิตไว้และถือเป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิต ดังนี้ ๑. ทักษะการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นความสามารถในการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตได้อย่างมีระบบ ๒. ทักษะการแก้ไขปัญหา (Problem Solving) เป็นความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตได้อย่างมีระบบ ไม่เกิดความเครียดทางร่างกายและจิตใจ ๓. ทักษะความคิดสร้างสรรค์ (Creative thinking) เป็นความสามารถในการคิดที่จะเป็นส่วนช่วยในการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาโดยการคิดสร้างสรรค์ ๔. ทักษะการคิดอย่างมีวิจญาณ (Critical thinking) เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ และประเมินปัญหาหรือสถานการณ์ที่อยู่รอบตัวเราที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต ๕. ทักษะการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective communication) เป็นความสามารถในการใช้คำพูดและท่าทางเพื่อแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของตนเองได้อย่างเหมาะสม ๖. ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล (Interpersonal relationship) เป็นความสามารถในการจัดสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน และสามารถรักษาสัมพันธภาพไว้ได้ยืนยาว ๗. ทักษะการตระหนักรู้ในตน (Self-awareness) เป็นความสามารถในการค้นหา รู้จักและเข้าใจตนเอง เช่น รู้ข้อดี ข้อเสียของตนเอง รู้ความต้องการ และสิ่งที่ไม่ต้องการของตนเอง ๘. ทักษะการเข้าใจผู้อื่น (Empathy) เป็นความสามารถในการเข้าใจความเหมือนหรือความแตกต่างระหว่างบุคคล ๙. ทักษะการจัดการกับอารมณ์ (Coping with emotion) เป็น ความสามารถในการรับรู้อารมณ์ของตนเองและผู้อื่น รู้วิธีการจัดการกับอารมณ์ โกรธ และความเศร้าโศก ที่ส่งผลต่อร่างกายและจิตใจได้อย่างเหมาะสม ๑๐. ทักษะการจัดการกับความเครียด (Coping with stress) เป็นความสามารถในการรับรู้ถึงสาเหตุของความเครียด รู้วิธีผ่อนคลายความเครียด (กองพุทธศาสนาศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗). ทั้งหมดทั้งมวลเหล่านี้ คือ ความหมายของทักษะชีวิต (Life Skill) ซึ่งแตกต่างจากทักษะในด้านอาชีพ ทักษะทางคณิตศาสตร์ หรือความสามารถในการเรียน และทักษะในการหาเงินเพื่อเลี้ยงชีพ (Living Skill) แม้ว่าทักษะชีวิตที่บางอย่างดูเหมือนจะยากเกินไปสำหรับการรับรู้ของนักเรียนแต่ทักษะเป็นสิ่งที่ต้องฝึกฝน หากไม่ฝึกทักษะก็ย่อมไม่เกิด การที่จะให้นักเรียนมีทักษะชีวิตเพื่อจะได้มีชีวิตดีงาม อยู่รอดและปลอดภัย รวมทั้งเป็นคนดีของสังคม เราต้องเริ่มกันตั้งแต่วันนี้

แนวคิดการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาและบาลีวิสามัญศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเปิดดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ และพ.ศ. ๒๔๘๙ ตามลำดับ ต่อมามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้จัดแผนกมัธยมศึกษาขึ้นเรียกว่า “โรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา” เมื่อโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาได้แพร่หลายออกไปทางคณะ

สงฆ์โดยองค์การศึกษา จึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ว่า “โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษา สำหรับนักเรียน” โดยสังฆมนตรี จากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นระเบียบกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีขึ้นใหม่เรียกว่า “บาลีศึกษาสามัญและปริยัติศึกษา” พร้อมทั้งยกเลิกระเบียบสังฆมนตรีว่าด้วยการศึกษาของโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำหรับนักเรียน ต่อมาพิจารณาเห็นว่าการศึกษาทางโลกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลก จึงเห็นควรให้มีโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้นเพื่อให้ผู้ศึกษาได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป จึงได้มีระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ รองรับและระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พุทธศักราช ๒๕๓๕ ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบัน (วิชัย ธรรมเจริญ, ๒๕๔๓), หน้า ๔) ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๕๗ กำหนดว่า โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา หมายถึง โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในวัด หรือที่ธรณีสงฆ์หรือที่ดินของมูลนิธิทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาจะจัดตั้งขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ และด้วยความเห็นชอบของประธานสภาการศึกษาสงฆ์ โรงเรียนต้องจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวง ศึกษาธิการโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (เดิม กรมการศาสนา) จะให้การสนับสนุนเป็นเงินอุดหนุนตามกำลังงบประมาณ และเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษากำหนด ดังนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้การศึกษาอบรมแก่เยาวชนชายที่เข้าไปบวชในพระพุทธศาสนา โดยใช้หลักธรรมคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรการอบรมเพื่อให้ผู้ได้รับการอบรมมีศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม สมกับที่ประเทศไทยเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียน

มนุษย์เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือพัฒนา “คน” ต้องทำเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิตนับตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา สู่วัยเด็กวัยรุ่น วัยทำงาน และวัยชรา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวัยเด็กและวัยรุ่นเป็นวัยที่จะต้องปลูกฝังและต้องสร้างคุณค่าให้กับตนเองและเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ และในขณะเดียวกันก็จะได้รับการพัฒนาทักษะชีวิตเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงในการดำเนินชีวิตทั้งปัจจุบันและอนาคต แนวทางการเสริมสร้างทักษะชีวิตสำหรับผู้เรียนในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน การพัฒนาให้เกิดความตระหนักรู้เห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น การคิดวิเคราะห์กระบวนการตัดสินใจและแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ การจัดการกับอารมณ์ ความเครียดและการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ซึ่งเป็นองค์ประกอบของทักษะชีวิตที่ช่วยให้เด็กและเยาวชนมีพื้นฐานด้านอุปนิสัยที่ดีสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดีและมี

ความสุข ซึ่งการศึกษาชีวิตเป็นเรื่องเดียวกันและไม่ควรแยกออกจากกันเพราะต่างก็มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันการเรียนรู้จึงสอดคล้องกับเรื่องของชีวิตมากที่สุด ทักษะ (Skill) หมายถึง ความชำนาญ ความชัดเจนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งบุคคลสามารถสร้างขึ้นได้จากการเรียนรู้ฝึกฝนและพัฒนาอย่างสม่ำเสมอจนเกิดความเชี่ยวชาญ เช่น ทักษะการอาชีพ ทักษะด้านกีฬา ทักษะด้านภาษา เป็นต้น ส่วนคำว่าทักษะชีวิต ทักษะการดำรงชีวิต ทักษะการรู้ชีวิต และทักษะการดำเนินชีวิต เป็นความหมายที่สอดคล้องตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Life Skill ซึ่งทักษะชีวิตเป็นองค์ความรู้สำคัญเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในฐานะมนุษย์ เป็นความสามารถของบุคคลในการกระทำหรือจัดการกับความต้องการและสิ่งท้าทายในชีวิตประจำวันได้สำเร็จ ทำให้สามารถปรับตัวและมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์^๙ อันประกอบด้วยความรู้เจตคติและทักษะในอันที่จะจัดการกับปัญหารอบๆ ตัว ในสภาพสังคมปัจจุบันและเตรียมพร้อมสำหรับการปรับตัวในอนาคตไม่ว่าจะเป็นเรื่องเพศสารเสพติด บทบาทชายหญิง ชีวิตครอบครัว สุขภาพ อิทธิพลสื่อ สิ่งแวดล้อม จริยธรรม ปัญหาสังคม ฯลฯ” ที่บุคคลจะจัดการกับปัญหาต่างๆ รอบตัวในสภาพสังคมปัจจุบันและเตรียมพร้อมสำหรับการปรับตัวในอนาคต”(ประเวศ วสี, ๒๕๔๒: ๙)

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับทักษะชีวิตในทัศนะต่างๆ ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า เป็นความสามารถของบุคคลในการดำรงตนในสังคมที่สามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆ ได้อย่างเข้มแข็ง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ในชีวิตได้อย่างเหมาะสม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งเตรียมความพร้อมสำหรับการดำรงชีวิตในอนาคตได้ จากที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นนักเรียนที่จะเข้ามาเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาสำหรับผู้ที่ยากไร้ ด้อยโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนทั่วไป จึงลักษณะเป็นโรงเรียนการกุศลโดยไม่เก็บค่าธรรมเนียมทางการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ จนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งนักเรียนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน กำพร้า หรือเป็นผู้ขาดแคลน ทางโรงเรียนจึงตระหนักถึงความสำคัญการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียน โดยมุ่งให้นักเรียนได้เติบโตอย่างมีคุณภาพ ทั้งทางด้านสติปัญญา ความสามารถคุณธรรมจริยธรรม การดำรงชีวิต ซึ่งผลจากการที่นักเรียนต้องมาใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียนโดยการบวชเรียนนั้นย่อมต้องส่งผลต่อการใช้ชีวิต ถึงแม้ทางโรงเรียนจะมีระบบการควบคุมดูแลช่วยเหลือนักเรียนอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลที่ต้องการ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนที่เหมาะสมจึงนำมาใช้ในการเพิ่มทักษะที่สำคัญในการดำรงชีวิตให้กับนักเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ เพื่อเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีสำหรับการเติบโตในยุคปัจจุบัน จะทำให้เด็กที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ในปัจจุบัน

ความสำคัญและการพัฒนาทักษะชีวิต

การพัฒนาการศึกษา คือ การพัฒนามนุษย์และการพัฒนามนุษย์นั้นคือ การพัฒนาชีวิต จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาทั้งในด้านสาระการเรียนรู้ (องค์ความรู้) และการฝึกปฏิบัติ (ทักษะ)๑๒ เมื่อต้องการพัฒนาชีวิตจะต้องเข้าใจว่าการรู้ชีวิตมีความสำคัญเท่าๆ กันหรือมากกว่าการรู้ ความรู้

เสียอีกเพราะการรู้ชีวิตเกี่ยวข้องกับศีลธรรมและจริยธรรมของการอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยและพึ่งพิงกัน รวมไปถึงการปลดปล่อยตนเองความเป็นอิสระ การเรียนรู้ชีวิตเป็นทักษะที่แตกต่างไปจากการเรียนรู้ที่เป็นวิชาการเป็นทักษะที่ต้องอาศัยจิตวิญญาณ ซึ่งบางทีความรู้ที่เราจำได้วิเคราะห์เก่ง เรียนได้คะแนนสูงไม่ได้ช่วยให้มนุษย์สามารถมีทักษะชีวิตได้ ทักษะชีวิตต้องเกิดจากการรู้และเข้าใจตนเอง และรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา” ซึ่งจากข้อความนี้สอดคล้องกับแนวคิดของการปฏิรูปการศึกษาที่มีแนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข เพื่อเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลก การพัฒนาชีวิตของเยาวชนเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการศึกษา เพราะชีวิตจะพัฒนาได้อย่างมีมาตรฐาน มีคุณภาพชีวิตที่ดี ต้องอาศัยการศึกษาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนา๑๓ ชีวิตที่ได้รับการพัฒนาจะต้องพัฒนาในรูปองค์รวมของชีวิต คือองค์ความรู้และทักษะชีวิตสำหรับการพัฒนาชีวิตด้วยการศึกษานั้นการพัฒนาทักษะชีวิตจัดเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องทั้งผู้ปกครองครูอาจารย์ จะต้องคำนึงถึงในการปลูกฝัง(วินิดา ขาวมงคล,๒๕๕๖), หน้า ๒-๕) และฝึกฝนให้นักเรียนมีพื้นฐานของทักษะชีวิตที่ดีงามครบถ้วนตามองค์ประกอบ เพื่อมุ่งไปสู่จุดประสงค์ที่จะให้นักเรียนมีพื้นฐานของชีวิต ในลักษณะมนุษย์ที่ดี มีปัญญา มีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นความเก่งที่มีลักษณะการใช้ความคิด สติปัญญา และลักษณะของการทำงานที่เรียกว่า คิดเป็น คือการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผลคิดเชื่อมโยงในความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ทำให้เกิดปัญญา มีโลกทัศน์กว้างขวาง ที่สามารถสร้างความรู้ใหม่ได้ และการคิดเป็นย่อมนำไปสู่คุณลักษณะที่พึงประสงค์ เช่น การทำเป็น และการอยู่ร่วมกันเป็น การคิดเป็นจัดว่าเป็นความเก่งทั้งทางด้านไอคิว สติปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ ส่วนการทำเป็น เป็นความเก่ง ในด้านพฤติกรรมของมนุษย์การที่มนุษย์เรียนรู้ จากการทำงานเป็น โดยเฉพาะการสร้างเป็น จะช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้จากการทำงาน เกิดการเปิดและภูมิใจในผลงาน มีทักษะการสื่อสาร ทักษะในการเผชิญสถานการณ์และทักษะในการจัดการคุณลักษณะของการเป็นคนดีความหมายของการเป็นคนดีในทางสากลหมายถึง บุคคลที่มีพฤติกรรมเป็นที่พึงประสงค์ คือ ไม่ทำให้อื่นและสังคมที่แวดล้อมต้องเดือดร้อน เพราะการกระทำของตนเองเป็นบุคคลที่รักเพื่อนมนุษย์รักสันติภาพ มีความเคารพสิทธิของตนเองและผู้อื่น มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูล การเป็นคนดีจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาทักษะชีวิตที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมและจิตใจพร้อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม

ความสำคัญและการพัฒนาทักษะชีวิตดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าผู้ที่จะมีทักษะชีวิตที่ดีนั้น ต้องประกอบด้วยคุณลักษณะทั้งด้านสติปัญญาและคุณลักษณะทางพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ซึ่งต้องได้รับการพัฒนาควบคู่กันไประหว่าง ความรู้และทักษะการดำเนินชีวิต ปัจจัยที่ส่งผลต่อทักษะชีวิตพื้นฐานดังกล่าว ประกอบด้วยปัจจัยคุณลักษณะส่วนตัว ได้แก่ ความสามารถด้านเหตุผล การมองโลกในแง่ดี และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม

หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทักษะชีวิต

ในการพัฒนาทักษะชีวิตนั้น หากต้องการให้การพัฒนาทักษะชีวิตมีรากฐานการพัฒนาที่มั่นคงและตั้งลึกสู่การใคร่ครวญทบทวนชีวิตอย่างจริงจัง โดยเฉพาะผู้ที่ศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติ

ธรรมซึ่งต้องเป็นผู้ที่บวชเรียนด้วยแล้วจะต้องนำหลักศาสนธรรมมาเป็นฐานในการพัฒนาทักษะชีวิตจะสามารถทำให้ผู้ศึกษาได้รับการพัฒนาทักษะชีวิตอย่างลุ่มลึกเพราะหลักธรรมทางศาสนานั้นได้ผ่านการศึกษาวិเคราะห์ทดสอบและปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนานหลักศาสนธรรมที่ควรนำมาพัฒนาทักษะชีวิตมี ดังนี้

ไตรลักษณ์กับการพัฒนาทักษะชีวิต

ในการนำหลักไตรลักษณ์มาพัฒนาทักษะชีวิตของผู้ที่บวชเรียนอยู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้นมีประเด็นในการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต ดังนี้

๑. แนวคิดเกี่ยวกับไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์เป็นหลักคำสอนที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้มนุษย์ได้รู้จักความจริงของชีวิตตามกฎธรรมชาติจนสามารถตอบได้ว่า “ชีวิตเราเป็นอย่างไร” และเมื่อรู้จักชีวิตตามความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติแล้วก็จะทำให้เกิดความรู้เท่าทันนำไปสู่การคิดหาวิธีแก้ไขป้องกันปัญหาชีวิตได้ ในด้านของรูปธรรมนั้นก็คือไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการพัฒนามนุษย์ การฝึกฝนและการพัฒนาเยาวชนที่นำพุทธภาษิตมาใช้นั้นได้นำหลักการง่ายๆ ของศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้สอนและอบรม โดยเฉพาะนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นผู้ที่บวชเรียน ศีลจึงเป็นเรื่องของการที่ต้องสำรวมกายก่อน ถ้ากายไม่สำรวมระวางแล้ว ศีลก็ไม่เกิด การพัฒนาทักษะชีวิตโดยหลักไตรสิกขาเป็นการพัฒนาอย่างมีคุณภาพ ที่น่าสนใจและติดตาม การพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนควรได้รับการขัดเกลา และฝึกฝนอย่างมีคุณภาพ ดังมีคำ ธรรมของพระพุทธเจ้ามากมาย ที่เน้นย้ำหลักการฝึกฝนพัฒนาดนของมนุษย์ เช่น ทนโต เสฏฐิ มนุสเสสุ อัสตรสินธพ อาชาไนย กุญชร และช้างหลวง ฝึกแล้วล้วนดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนดีแล้วประเสริฐยิ่งกว่า วิชชาจรณ สมปนโน โส เสฏฐิ เทวมานุเส ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจริยะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และทวยเทพ

๒. การประยุกต์ไตรลักษณ์เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตไตรลักษณ์เป็นความจริงในธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หลักไตรสิกขาเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ใกล้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์มากที่สุดสามารถที่จะปฏิบัติได้ในเบื้องต้นและกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงจำเป็นต้องจัดการเรียนรู้ที่เน้นความรู้คู่คุณธรรม เมื่อนำมาประยุกต์กับกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแล้วมีจุดประสงค์เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้และค้นพบจากการปฏิบัติหลักธรรมด้วยตนเองทุกขณะจิตและทุกอิริยาบถ และจะทำให้มีสติรู้เสมอที่ได้ยิน ได้เห็น ได้คิด ได้พูด สามารถที่จะควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัย ทั้งทางกาย วาจา ใจ รวมถึงควบคุมสติให้มีความแน่วแน่ในจุดเดียวกันเมื่อมีสติมั่นแล้วจะทำให้เกิดปัญญาและเกิดความรู้แจ้งเข้าใจและแก้ปัญหาได้ ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมที่เน้นบทบาทของนักเรียนในการปฏิบัติให้ถูกต้องทางกาย วาจา คือ ขันศีล การฝึกจิตให้ตั้งมั่นมีระเบียบทางการคิด คือ ขันสมาธิและพิจารณาสภาวะธรรมหรือสภาพปัญหานั้นจนเกิดความรู้ถึง ขันปัญญานั้นเอง อริยสัจ ๔ กับการพัฒนาทักษะชีวิตในการนำหลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ มาพัฒนาทักษะชีวิตของผู้ที่บวชเรียนอยู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้นมีประเด็นสำคัญในการศึกษา ดังนี้

๑. หลักอริยสัจ ๔ ประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นสังขธรรมแสดงความจริงเชิงปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตโดยเฉพาะการแก้ปัญหาชีวิตของ

บุคคลได้ อริยสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง ตามคำ จำ กัดความในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “อริยอริยะ” เป็นคำนามในพระพุทธศาสนาเป็นคำสำหรับเรียกบุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ว่าพระอริยะ หรือพระอริยบุคคล และยังเป็นคำวิเศษณ์หมายถึง เป็นของพระอริยะ เป็นชาติอริยะเจริญ เเด่นประเสริฐ คำว่าสัจ สัจจะ เป็นคำนามนามหมายถึง ความจริง ความจริงใจรวมเป็นคำนาม คือ คำว่า “อริยสัจ” หมายถึง ความจริงของพระอริยะ ความจริงอันประเสริฐ ชื่อธรรมสำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มี ๔ ข้อ คือ ๑) ทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัย เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือมรรคทางแห่งความดับทุกข์(พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ม.ป.ป.), หน้า ๓๙)

๒. การประยุกต์หลักอริยสัจ ๔ เพื่อพัฒนาทักษะชีวิต อริยสัจ ๔ เป็นหลักคิดที่มุ่งสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ประสบปัญหาว่าทุกข์หรือปัญหาทุกอย่างแก้ไขได้หรือมีทางแก้ไขได้ มีกระบวนการคิดและปฏิบัติไปตามแนวอริยสัจ ๔ โดยการเริ่มจากยอมรับความจริงของปัญหาหาคิดค้น หาเหตุกำหนดเป้าหมายและหาวิธีแก้ไขที่ถูกต้องไปตามลำดับ หลักอริยสัจ ๔ มุ่งสอนมิให้บุคคลกลัวปัญหาหรือหนีปัญหา แต่สอนให้บุคคลกล้าเผชิญกับปัญหาต่างๆ ด้วยสติปัญญาของตัวมนุษย์เอง หากคิดหาทางแก้ไขจัดการปัญหานั้นๆ ไปตามแนวอริยสัจ ๔ ปัญหาทุกอย่างก็จะได้รับการแก้ไขไปได้ด้วยดีและสามารถแก้ไขได้แน่นอน การประยุกต์ใช้หลักอริยสัจ ๔ ในการแก้ไขปัญหานั้นหลายคนเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ยากเป็นหลักธรรมสำหรับการบรรลุธรรมหรือทางปฏิบัติของพระสงฆ์เท่านั้น แต่แท้จริงแล้วหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและการแก้ไข ปัญหาได้ทั้งสิ้น

สัปปริสธรรม ๗ กับการพัฒนาทักษะชีวิต

ในการนำหลักสัปปริสธรรมมาพัฒนาทักษะชีวิตของผู้ที่บวชเรียนอยู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้นมีประเด็นสำคัญในการศึกษา ดังนี้

๑. หลักสัปปริสธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักสังคม รู้จักบุคคล ซึ่งถ้าบุคคลสามารถปฏิบัติได้ย่อมได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้ ๑) ความเป็นผู้รู้จักหลักและรู้จักเหตุ (อัมมัญญตา) คือ การที่พระเณร รู้ว่าเมื่อไม่ตั้งใจเรียน ไม่ขยันดูหนังสือก็จะทำให้สอบตกหรือได้คะแนนไม่ดี ๒) รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล (อัตถัญญตา) คือ เมื่อสอบตกหรือสอบได้คะแนนไม่ดีก็รู้ว่าไม่เป็นเพราะไม่ตั้งใจเรียน ไม่ขยันดูหนังสือ เป็นต้น ๓) รู้จักตน (อิตถัญญตา) คือรู้ตามความเป็นจริงว่าตนเองมีฐานะเป็นอย่างไร มีความถนัดด้านใด ชอบหรือไม่ชอบอะไร มีนิสัยที่เป็นจุดดีและเป็นข้อเสียอย่างไร มีความสามารถแค่ไหน ๔) รู้ประมาณ (มัตถัญญตา) คือความรู้จักประมาณ รู้จักความพอดีในสิ่งต่างๆ ทั้งการบริโภคการใช้จ่ายทรัพย์สิน รู้จักความพอเหมาะ พอดีในการพูดการปฏิบัติและการทำต่างๆ ๕) ความเป็นผู้รู้จักกาล(กาลัญญตา) คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม โดยรู้ว่า เวลาไหนควรทำอะไรอย่างไร และทำให้ตรงเวลา

ตลอดจนรู้จักกะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล ๖) รู้จักชุมชน รู้จักสังคม (ปรีชาญาณ) คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ว่าจะประพาสต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น และ ๗) รู้จักบุคคล อ่านคนออก (บุคคลปรีชาญาณ) คือรู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคล รู้จักบุคคลแต่ละคนว่ามีลักษณะนิสัยเป็นอย่างไร รู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยคิดว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้จะดำเนิน ยักย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

๒. การประยุกต์สัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาทักษะชีวิต

สัปปุริสธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่ผู้นำปฏิบัติไปสู่การพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบสามารถนำไปประยุกต์เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตได้ ดังนี้ ๑) การนำหลักสัปปุริสธรรมมาตรวจสอบการดำเนินชีวิตของตนเองโดยพิจารณาว่าในการดำเนินชีวิตของเราที่ผ่านมาเรามีจุดมุ่งหมายชีวิตอย่างไร กำหนดจุดมุ่งหมายและวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายไว้อย่างไรหรือไม่ และ ๒) การพิจารณาตรวจสอบตนเองว่าเราเป็นผู้ที่รู้จักตนเองเพียงใด รู้จักประมาณในการใช้ทรัพยากรการบริโภคใช้สอยอย่างพอดีรู้จักจัดการเวลา ใช้เวลาอย่างมีคุณค่าเพียง เรารู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบุคคลต่างๆ และเรารู้จักสังคมาสังคมใดควรประพาสตนอย่างไร

การกำหนดบทบาทในสังคมและการพัฒนาชีวิต ให้เกิดความชำนาญ (life skill) ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ก็มุ่งเน้นด้านการศึกษาเพราะต้องการให้มีความรู้ ความสามารถจากเบื้องต้นของชีวิต สามารถเข้ากับสังคมได้เป็นอย่างดี เพื่อให้มีความเป็นคนโดยสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อให้ความรู้ความสามารถในการดำเนินชีวิตสมกับความเป็นคนโดยธรรม เพราะการศึกษาที่มีแต่ความรู้ ความสามารถแต่ขาดคุณธรรม ก็ยังเป็นเหตุให้ผู้ที่ศึกษาไปนั้นไปในทางที่ผิด จึงต้องใช้หลักทางพระพุทธศาสนาขัดเกลา และปลูกฝังพัฒนาทักษะนั้นให้นำไปใช้ได้ถูกทาง โดยเฉพาะเป็นพระสงฆ์และสามเณรที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญด้วยแล้ว ต้องน้อมนำหลักธรรมที่แลแล้วมาแล้วข้างต้นมาเป็นปัจจัยในการพัฒนาทักษะชีวิตเป็นอย่างมาก เพื่อให้สามารถอยู่ได้ในสังคมทั้งทางโลกและทางธรรมได้อย่างสมบูรณ์เกิดประโยชน์กับตัวเองและผู้อื่นมากที่สุด

บทสรุป

การพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ที่เกี่ยวกับการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนทักษะชีวิตคือ มุ่งให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองตามศักยภาพ พัฒนาอย่างรอบด้านเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม เสริมสร้างให้เป็นผู้มีศีลธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัย ปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกของการทำประโยชน์เพื่อสังคมสามารถจัดการตนเองได้ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข สามารถคิด ตัดสินใจ คิดแก้ปัญหา กำหนดเป้าหมาย วางแผนชีวิตทั้งด้านการศึกษา และ สามารถปรับตนได้อย่างเหมาะสม ความมีเหตุผล การช่วยเหลือแบ่งปันกัน เอื้ออาทร และสมานฉันท์ ให้สอดคล้องกับความสามารถ ความถนัดและความสนใจของผู้เรียน ให้ได้ปฏิบัติด้วยตนเองในทุกขั้นตอน ได้แก่ การศึกษา วิเคราะห์วางแผนปฏิบัติตามแผน ประเมินและปรับปรุงการทำงานกับบุคลิกภาพของผู้เรียน ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำ กระบวนการต่างๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น โดยการนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต หลักธรรมที่เหมาะสมกับนักเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรมนั้น คือ หลักไตรสิกขาอริยสัจ ๔ สัปปุริสธรรม ๗ เพื่อนำศาสนาธรรมมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทักษะชีวิตนักเรียนได้ตรงกับสภาพปัจจุบันและความต้องการจำเป็นอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- กรมสุขภาพจิต. **อิคิว: ความฉลาดทางอารมณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพัฒนาสุขภาพจิตกรมสุขภาพจิต, ๒๕๕๓.
- กระทรวงศึกษาธิการ. **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, ๒๕๕๔.
- กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **คู่มือปฏิบัติงานโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗.
- ไทสมาคมไทยสร้างสรรค์, **พัฒนาทักษะชีวิต**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://taiwisdom.org/artclnchdev/lfskl/chddvpartcl04\[๑๐ มีนาคม ๒๕๖๒\]](http://taiwisdom.org/artclnchdev/lfskl/chddvpartcl04[๑๐ มีนาคม ๒๕๖๒]).
- ธนพัชร แก้วปฎิมา. “การพัฒนาแบบวัดทักษะu3594 ชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖” **วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาวิจัยและประเมินผลทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๗.
- ประเวศ วสี. วิสัยทัศน์ของกระบวนการเรียนรู้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน. **วารสารวิชาการ**. ๒(๑) (๘-๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒): ๙.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พัฒนาค้นคว้าได้อย่างไร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทธรรมิก จำกัด, ม.ป.ป.
- ปรัชญาการศึกษาของไทย : ภาค พุทธธรรม : **แกนนำการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: พลธิมม, ๒๕๕๖.
- ยังยุทธ์ วงศ์ภิรมย์ศานต์. “ผลกระทบต่องานจิตเวชของจิตตอรรพคารวและชุมชน”. **ประชุมสัมมนาพัฒนาเด็กไทย : หนังสือรายงานการดำเนินงานปี ๒๕๕๐ ของมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก (มพด.)**. (๒๕๕๑): ๑๖-๑๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖.
- วิชัย ธรรมเจริญ. **คู่มือการปฏิบัติงานโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศาสนา, ๒๕๕๓.
- วินิดา ขาวมงคล เอกแสงศรี. **หลักการสอนการพัฒนาทักษะชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. **แนวทางการจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓.
- สุนทร สันธพานนท์. **สุดยอดวิธีการสอนสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม นำไปสู่...การจัดการเรียนรู้ของครูยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๐.
- สุวรรณา ไชยะธน. “ทักษะชีวิตสำหรับเด็กปฐมวัย”. **ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. การศึกษาปฐมวัย**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๘.
- สุวิทย์ ฝ่ายสงค์. “โรงเรียนพระปริยัติธรรม ยุคไทยแลนด์ ๔.๐”. **The Journal of Institute of Trainer Monk Development**, Vol.1 No.1 (January - June 2018): ๘๑.
- อภิญญาวัฒน์ โพธิ์สาน. **พุทธศาสนแนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.